

218,-

Univerzita Palackého v Olomouci
Filozofická fakulta

Helena Kubátová
František Znebežánek

Základy sociologie

Knihovna JU - TF

3127033551

Olomouc 2008

Zmíněné pokusy o ustavení sociální vědy se od sebe jistě liší, ale všechny lze chápat jako pokusy založit výklad společenského řádu ve světě objektivní reality neovlivněným názory, preferencemi nebo předsudky lidí. Každý z pokusů se snaží zakořenit na té úrovni pravdy, na které by mohl být v zásadě souhlasně přijímán všemi rozumnými bytostmi. Např. Aristoteles chtěl ustavit tzv. episteme politike, objektivní vhled do podstaty politické společnosti, založený oproti pouhému mínění neboli doxa na poznání podstaty člověka. Hobbes se zase dovolával potřeby bezpečí pochopitelné pro ty, kdo žili v období hrůz občanské války.

Pozitivistická společenská věda počátku 19. století odvodila svůj nárok na pravdu z aplikace přírodovědných metod na společenskou realitu, což se ve světě náboženských pochybností a politických rozepří zdálo zaručovat souhlas. Použijeme-li metody přírodních věd ke studiu společnosti, pak, jak se Comte a jeho následovníci domnívali, budou mít výsledky zkoumání sociologie stejnou váhu jako výsledky fyziky. Společenský řád bude stejně málo objektem sporu jako řád přírodní (Levy 1993: 7–28).

Sociologie byla nejprve pouze evropskou vědou. Rozvíjela se zejména v Německu, Velké Británii, Itálii a Francii. Teprve na počátku 20. století se začala rozvíjet také v USA.

Ve 20. století se sociologie rozšířila téměř do všech evropských zemí včetně tehdejšího Československa, kde byla široce pěstována zejména ve 30. letech 20. století.

2 PŘEDMĚT, METODA, STRUKTURA A FUNKCE SOCIOLOGIE.

SOCIOLOG A ZDRAVÝ ROZUM

2.1 Předmět sociologie

Předmět sociologie není samotnými sociology vymezen jednoznačně. Tato nejednoznačnost má tři základní důvody:

1. Dvě odlišná ontologická východiska vymezení charakteru sociální reality.
2. Odlišné řešení sociologických antinomií.
3. Odlišné metodické přístupy.

2.1.1 Ontologická východiska vymezení charakteru sociální reality

Sociologové se neshodují v tom, jaký má společnost charakter. Obecněji řečeno, odlišují se mj. v přijímaných ontologických východiscích vymezení charakteru sociální reality.

V sociologických teoriích můžeme odhalit dvě základní ontologická východiska: sociologický realismus (jenž bývá spojován s pozitivismem) a sociologický nominalismus (který je nejčastěji spojován s antipozitivismem). Každá sociologická teorie více či méně staví na jednom z těchto východisek.¹

¹ Některé sociologické teorie záměrně kombinují prvky obou východisek, jiné jsou z tohoto hlediska neuvědoměle nedůsledné. Není proto nutné ani možné každou sociologickou teorii jednoznačně zařadit do jednoho z uváděných východisek.

Obě východiska nyní podrobněji probereme, abychom vyjasnili, jak odlišnou orientaci sociologům poskytuje přijetí jednoho nebo druhého z nich.

1. Sociologický realismus

Sociologický realista vidí obvykle společnost jako vnější, na individuální vůli nezávislou skutečnost, která v sobě obsahuje řád. Stačí potom pouze objevit teorii, která takovou skutečnost popíše a vysvětlí jako sled příčin a důsledků, tedy prostřednictvím kauzálního vysvětlení. Sociologický realista chce společnost vysvětlit. Realistou objevená teorie slouží jako zrcadlo, které – pokud je dobře vyrobeno – věrně odráží skutečnost.

Je pravděpodobné, že takto chápáná sociální skutečnost nedává individuu příliš mnoho prostoru ke svobodě, k volbě a k tvořivosti, protože sociální fakta (objekty) existují nezávisle na subjektu. Ve vztahu jedinec – společnost hraje klíčovou roli společnost (objekt). Realista by asi řekl, že lidé vytvářejí svůj svět z materiálu, který je zde již k dispozici, a podle pravidel, která jim společnost vnutila. S použitím sociologické terminologie by bylo možno říci, že bytí (to, jak lidé jsou) předchází vědomí (to, jak lidé myslí).

2. Sociologický nominalismus

Sociologický nominalismus naproti tomu vychází z předpokladu, že sociální realita neexistuje apriori (tzn. než přistoupíme k jejímu zkoumání) jako uspořádaná, protože z výchozí chaotické skutečnosti vytvářejí uspořádanou sociální realitu teprve jednotlivé subjekty, tedy my, lidé. Děláme to tak, že máme v hlavách jakési apriorní kategorie, které se vytvořily v důsledku našich zkušeností a pomocí kterých vnášíme do reality uspořádanost a řád. Subjekty jsou v tomto případě aktivní. Přidělují věcem, jevům a lidem kolem sebe význam a smysl a na základě hodnot hodnotí všechny objekty, se kterými se setkávají.

Nominalista by pravděpodobně řekl, že lidé vytvářejí svůj svět, aniž by se příliš zabýval tím, z jakého materiálu to tak vlastně lidé činí. V sociologické terminologii to znamená, že primární je vědomí a bytí je sekundární. Nominalistická perspektiva tak dává jedinci značnou míru svobody, autonomie, dost prostoru pro uvědomělou volbu a tvořivost. Ve vztahu jedinec – společnost hraje klíčovou roli jedinec (subjekt).

V obou případech – v realismu i nominalismu – je ale sociální realita vytvářena, konstituována nebo konstruována. Zásadní rozdíly, jak uvidíme později, spočívají v odlišných zdrojích a mechanismech konstruování. Již na tomto místě je třeba podotknout, že naše analytické dělení na realismus a nominalismus, stejně jako každé dělení, pokulhává na obě nohy. Jen stěží byste našli sociologa, který by byl výlučně realista nebo nominalista.

Počátky realismu jsou v sociologii spojeny především s francouzským klasi- kem sociologického myšlení Émilem Durkheimem (1858–1917). Nominalismus je reprezentován jiným klasikem – německým sociologem Maxem Weberem (1864–1920). Mezi realismem a nominalismem nevedou přesné geografické hranice, zvláště ne v dnešním globalizovaném světě. Realismus je však přece jen častějším východiskem evropských sociologů, zatímco nominalismus patří častěji k výbavě amerických sociologů.

Realistické, případně nominalistické východisko musíme mít vždy na zřeteli, chceme-li porozumět místu určité sociologické teorie na pomyslné mapě sociologických teorií. Východisko vede sociologa pouze určitým směrem v jeho uvažování a má vliv nejenom na to, jaký charakter přisuzuje realitě, ale také na to, jakou úlohu v ní vidí hrát jedince, tj. do jaké míry je tento jedinec svobodný a do jaké míry je naopak sociálně determinovaný. Pro snazší pochopení vztahu realismu a nominalismu jsme obě východiska charakterizovali v následující tabulce.

Dvě ontologická východiska vymezování charakteru sociální reality

Realismus Francouzská sociologie – empirismus Vlivy Descarta a Locka	Nominalismus Německá sociologie – racionalismus Vlivy Kanta, duchovědná filozofie
Émile Durkheim	Max Weber
Popis a vysvětlení	Chápání (popis, vysvětlení a porozumění)
Sociální fakta existují reálně, společnost existuje jako nadindividuální entita.	Společnost existuje pouze jako šance, která musí být neustále uskutečňována sociálním jednáním subjektů.
Cílem je vysvětlení sociální reality.	Cílem je pochopení významů sociální reality.
Pozorovatel (teoretik) bývá často chápán jako pasivní registrátor sociálního dění.	Pozorovatel je považován za aktivně chápající subjekt.
Teorie je ZRCADLO, které věrně zobrazuje skutečnost.	Teorie je pouze prostředkem (nástrojem), je to DALEKOHLÉD, výsledkem je pravděpodobnost vysvětlení a pochopení skutečnosti.

Ontologická východiska mají metodologické důsledky. Jednodušeji řečeno, vybrané ontologické východisko určuje, jaké výzkumné metody máme k dispozici, tedy jaké nástroje vůbec můžeme použít. O tomto problému se zmíníme více v části 2.2. Nyní se podíváme na další rovinu sociologického uvažování, která nemusí být na první pohled patrná. Touto rovinou jsou sociologické antinomie, tedy rozpor mezi dvěma pohledy na sociální realitu, které jsou samy o sobě správné, ale navzájem se vylučují.

2.1.2 Sociologické antinomie

Sociologie musela od počátku své existence řešit mnohá teoretická dilemata. Jsou to předpoklady, se kterými vstupujeme do výzkumu a teoretizování, aniž mezi nimi můžeme empiricky rozhodnout. Tyto předpoklady jsou však velmi důležité. Jejich přijetí orientuje naše bádání určitým směrem a jiné směry vylučuje. V důsledku toho přijímáme určité obecné odpovědi a zamítáme jiné, přijímáme některé metodické postupy a jiné vylučujeme. Každá sociologická teorie je však nějakým způsobem řeší. Neexistuje však nějaký kanonizovaný soubor těchto východisek, neexistuje ani jejich hierarchie. Níže uvádíme ty antinomie, které se v sociologických úvahách objevují velmi často.

a) Statika versus dynamika

Rozdělení na sociální statiku (studium sociálních struktur, útvarů) a sociální dynamiku (studium sociálních procesů, které probíhají v sociálních strukturách) se v sociologii traktuje od počátku jejího vzniku. Za autora této myšlenky je považován zakladatel sociologie, francouzský filozof a přírodovědec Auguste Comte. Ten se domníval, že sociální jevy jsou nejsložitějšími jevy ze všech, které nás obklopují. Proto alespoň v době, kdy je věda zabývající se těmito jevy pouze na počátku svého úsilí o jejich vysvětlení, k nim musíme přistupovat analyticky, tzn. abstrahovat od jejich složitých vztahů k jiným jevům a zacházet s nimi jako s jevy reálně existujícími nezávisle na jejich okolí.

Comte věděl, že tento přístup není ideální, protože obě stránky, jak pevné aspekty sociální reality, tak sociální procesy, jsou vzájemně propojeny a empiricky je ani od sebe oddělit nelze. Předpokládal však, že až bude sociologie rozvinutou vědou, dojde k překonání této tenze, k jakési syntéze teoretických přístupů k sociálním jevům.

K tomu do dnešních dnů nedošlo, přestože se o to sociologové snaží už asi 180 let. Při pohledu na sociologické teorie vždy zjistíme, že autor teorie klade buď větší důraz na sociální statiku, nebo na sociální dynamiku.

Problém totiž spočívá v tom, že v centru pozornosti sociální statiky jsou sociální systémy založené na vztazích mezi částmi systému i mezi systémy navzájem. Vychází se z toho, že sociální systémy jsou integrované celky, v nichž každý prvek plní svou funkci vzhledem k celku, a tak je založen a dále udržován konsensus uvnitř sociálního systému. Klíčovým pojmem je v tomto případě řád.

Na druhé straně v centru pozornosti sociální dynamiky stojí sociální procesy, které probíhají v sociálních systémech a které mohou způsobovat různé tenze, napětí a konflikty uvnitř těchto systémů. Jsou však důležité, protože vedou k sociální změně. Klíčovým pojmem je tedy změna.

b) Racionální versus neracionální aktér

Racionální aktér v tomto případě neznamená chytrý aktér a neracionální hloupý. Neracionální také neznamená iracionální. V sociální teorii znamená racionální aktér na sebe orientovaného, kalkulujícího, chcete-li sobeckého aktéra. Neracionální aktér pak označuje někoho, kdo je orientován idealisticky. Jinak je možno toto dilema vyjádřit také protiklady instrumentální-normativní.

Obraz racionálního aktéra ukazuje obraz někoho, kdo se orientuje na síly jemu vnější; obraz neracionálního aktéra ukazuje, že člověk je motivován k jednání zevnitř. Někteří autoři však vysvětlují jednání jak racionálními, tak neracionálními prvky (Alexander 1987).

c) Problém řádu

Sociologové se podle Alexandra neprou o to, zda řád existuje, nebo ne. Sociologové jsou sociology, protože věří, že ve společnosti existují vzorce jednání, že existují struktury, které nejsou totožné s individui, která je tvoří. Problém řádu má charakter dilematu, protože se sociologové liší v odpovědi na otázku, jak je tento řád produkován. Jestliže je sociolog orientován kolektivisticky, pak předpokládá sociální vzorce chování, existující před samotným chováním. Tato pozice je spojena s další významnou otázkou, a tou je otázka svobody či determinace.

Na straně druhé individualističtí sociologové tvrdí, že existující struktury jsou výsledky individuálních vyjednávání, že jsou výsledkem individuálních voleb. Podle těchto sociologů je člověk nejen svobodný, ale také schopný měnit základy sociálního řádu (Alexander 1987: 10–11).²

d) Svoboda versus determinismus (závislost)

Dilema svobody a determinismu se ptá: do jaké míry jsme tvořivými a aktivními činiteli, kteří sami určují podmínky svého života? Anebo je to, co děláme, převážně důsledkem širších sociálních podmínek, které nedokážeme ovlivnit? V moderní sociologii se toto dilema traktuje jako dilema aktéra a sociální struktury.

e) Konsensus versus konflikt

„Někteří autoři, zvláště ti funkcionalisticky orientovaní, kladou důraz na řád a harmonii. Pro zastánce tohoto názoru zůstává kontinuita a konsensus navzdory všem změnám stěžejním rysem společnosti. Jiní sociologové zdůrazňují zejména všudypřítomnost sociálních konfliktů. Vidí ve společnosti trvalé rozpory, napětí a soupeření. Z jejich pohledu je pouhou iluzí domnívat se, že se lidé většinou

² Alexander se domnívá, že kombinace čtyř uvedených pozic racionální – neracionální aktér a apriori řád – řád vytvářený formují základní teoretické pozice v sociologii (Alexander 1987: 12).

snaží spolu přátelsky vycházet; i když nevidíme otevřenou konfrontaci, zůstávají mezi lidmi hluboké rozdíly zájmů, které mohou dříve či později přerůst v otevřený konflikt“ (Giddens 1999: 538).

f) Příroda versus kultura

Spor mezi sociologickým a psychologickým vysvětlením lidských seskupení souvisí s debatou o tzv. kulturním a biologickém determinismu. Jednou ze základních charakteristik každé kultury je její pochopení a zvládnutí členy dané společnosti. Přesto však stále zůstává otázkou, zda výchovu jedince dominantně ovlivňují vnitřní vrozené biologické dispozice (např. vrozené struktury lidské psychiky), nebo naopak sociální a kulturní prostředí.

Biologický determinismus byl rozšířen zejména v 19. století a jeho výsledkem byly různé rasové teorie, které byly posléze zneužity např. během 2. světové války. *Biologický determinismus* vykládá lidskou podstatu různými způsoby: od těch zjednodušujících, které všechno svádějí na instinkty či rasu, až po vysoce propracované teorie o struktuře jazyka. Všechny tyto teorie ale tvrdí, že lidstvo má určité trvalé a neovlivnitelné vlastnosti. Ačkoliv kultura může tyto vrozené znaky potlačit nebo rozvinout, nemůže je zcela eliminovat. Kultura může sice člověka formovat, ale vrozené lidské potřeby a dispozice na druhé straně zase utvářejí kulturu (Murphy 1998). Biologický determinismus tedy vychází z toho, že člověka nelze změnit, musíme jej vzít takového, jaký je.

Pohled *kulturního determinismu* na podstatu lidského druhu říká, že člověk a jeho myšlení jsou plastické, tvárné a téměř stoprocentně zformované v průběhu života. Člověk je tedy v okamžiku narození tabula rasa – nepopsaná deska, později nesmazatelně poznamenaná stopami sociálního prostředí. „Kultura není výrazem vědomí, nýbrž vědomí je výrazem kultury a společenské činnosti. Jsi to, co děláš“ (Murphy 2001: 23). Toto vysvětlení lidské podstaty nám nepřičítá příliš mnoho vrozených vlastností a kladé důraz na pasivní stránku lidské osobnosti vzhledem ke kultuře. Kulturní determinismus tedy vychází z toho, že člověka můžeme vychovat (změnit), jak chceme.

„Názor, podle něhož jsou lidské myšlení a činnost do značné míry výsledkem výchovy v určitém společenském prostředí, má v sobě skryt sdělení, že změnou společnosti můžeme změnit lidskou přirozenost. ...myšlenka lidské tvárnosti má v sobě rovněž zárodek předpokladu, že lidé mohou být ideologicky zpracováni k čemukoliv. Když se mohou stát hodnějšími, mohou být také krutější; pokud se mohou naučit štedrosti, mohou být stejně tak sobečtí. Jestliže se lidé nenarodí již jako hotová stvoření, mohou být přetvoření jakýmkoliv způsobem. Tento přesocializovaný názor na lidskou podstatu předpokládá, že jednotlivci nemohou zvítězit nad společností“ (Murphy 1998: 24–25).

Podle amerického antropologa Roberta Murphyho (1924–1990) existuje však ještě jeden názor na otázku lidské přirozenosti, který kladé velký důraz na genetickou dědičnost lidského chování, aniž činí neoprávněné závěry o rasové odlišnosti. Tento přístup vychází z toho, že lidstvo je psychicky jednotné, a tudíž rozdíly v chování a duševních rysech existují jen mezi jednotlivci, nikoliv však mezi národy (Murphy 1998). To znamená, že v každé lidské společnosti jsou zhruba ve stejné míře zastoupeni lidé chytří, hloupí a ti, co se nacházejí někde uprostřed. Tento přístup tedy souhlasí s názorem těch, kteří přičítají všechny naše sklony vlivu výchovy. Avšak od tohoto názoru se liší tím, že tvrdí, že skutečně existuje něco jako lidská přirozenost skládající se z různých znaků, které je nutno vzít v potaz, chceme-li porozumět druhu *Homo sapiens sapiens* či lidským společnostem.

g) Moderní versus postmoderní společnost

Současná moderní společnost není téměř vůbec podobná té moderní společnosti, která vystřídala společnost tradiční někdy v polovině 19. století.

Které konkrétní změny, kterými prošla společnost na cestě od staré moderní společnosti k nové moderní společnosti, můžeme identifikovat? Stará moderní společnost měla např. podle Lipovetského tyto znaky:

- Idea osvobození individua od tradice, která připisovala člověku hodnoty na základě těch vlastností, které nezískal (ani nemohl získat) vlastním úsilím. Důsledky tohoto procesu vedly ke vzniku třídní struktury společnosti, která vystřídala tradiční stavovské uspořádání. Rozhodujícím znakem jedince se stala jeho profese a základem hodnocení jeho výkon.
- Stará moderní společnost byla průmyslová. Základními hodnotami, které tato společnost obecně uznávala, byly spořivost, práce, úsilí. Tyto hodnoty bylo třeba ve společnosti socializovat, takže ve staré moderní společnosti dominovala autoritativní výchova. Role nukleární rodiny proto byla nepřehlédnutelná. V centru pozornosti stála disciplína a společnost byla třídně přísně hierarchizovaná.
- Logika politického, produktivního, morálního, výchovatského a pečovatelského života spočívala v tom, že jedinec zmizel v moři jednotných pravidel. Individualistické hodnoty bylo jakoby od samého zrodu nutno vměštnávat do systémů organizace a smyslu.
- Všechny tyto procesy vyvolávaly ve společnosti napětí, protože idea osvobození jedince není slučitelná s ideou vytváření velkých sociálních skupin (tříd) a s ideou disciplíny, kdy se jedinec musí podřizovat celku (Lipovetsky 2001: 9–20).

Nová moderní společnost je podle Lipovetského konfrontována se svými vlastními principy.

- Hroubí se mnohé instituce staré moderní společnosti, zejména nukleární rodina a také idea třídní sociální struktury. Mnoho autorů soudí, že průvodním jevem vývoje moderní společnosti je individualizace. Podle Lipovetského ovšem individualizace dospěla do stadia, kdy se rozvolňují tradiční mužské a ženské role a život každého individua stále více závisí na jeho individuální volbě. Místo socializace tak v centru stojí proces personalizace. Sociální nerovnosti nemizí, ale individualizují se.
- Byl zcela rozmetán moderní ideál podřízenosti individuálních zájmů racionálním pravidlům kolektivních zájmů (Lipovetsky 2001: 9–20).
- Další projevy nové moderní společnosti souvisejí zejména s nezamýšlenými efekty její vlastní činnosti. Ty nabývají charakteru rizika, a proto se nová moderní společnost začalo někdy říkat riziková společnost (Beck 2004).
- Nová rizika v nové moderní společnosti mají jiný charakter, než měla rizika ve společnosti staré moderní nebo dokonce tradiční. Někteří autoři (např. Lasch, Giddens, Beck) mluví dokonce o globalizaci rizik, a to jak ve smyslu intenzity (např. hrozba nukleární války), tak ve smyslu rostoucího počtu náhodných událostí, které ovlivňují každého (např. změny v globální dělbě práce).
- Dopady nových rizik navíc nelze ohraničit, protože nerespektují sociální bariéry. Ohrožují všechny – bohaté i chudé, mocné i ty, kteří žádnou moc nemají. Globální rizika jsou klíčovými prvky modernity, za které nejsou odpovědní žádní určití jednotlivci nebo skupiny. Z toho plyne, že nikdo nemůže být nucen k tomu, aby „dal věci do pořádku“.
- Nejnapadnějším projevem společnosti rizika je nejistota. V pozdně moderní společnosti je všechno nejisté: co má kdo dělat, názory na sexualitu a lásku, otcovství a mateřství apod. (Beck 2004, Giddens 1995).

Můžeme říci, že stará moderní společnost byla dobyvatelská. Věřila v budoucnost, ve vědu, v techniku, v ovládání přírody. Vznikla ve jménu univerzálnosti, rozumu a revoluce, odklonila se od pokrevní hierarchie a posvátné svrchovanosti, od tradice a partikularismů. Stará moderní společnost nyní zaniká.

Naše současné společnosti jsou nově moderní, pozdně moderní nebo postmoderní. Lidé, kteří v takových společnostech žijí, lační po identitě, po odlišnosti, po uvolnění, po okamžitém osobním naplnění. Důvěra a víra v budoucnost mizí, na zářné zítřky revoluce a pokroku už nikdo nevěří. Všichni chtějí žít hned, tady a teď. Chtějí si uchovat mládí a ne vytvořit nového člověka.

Stará modernita byla posedlá výrobou a revolucí. Doba postmoderní je posedlá informací a (sebe)vyjádřením. Člověk, který v takové době žije, se podobá Narcisovi. Vidí jen sebe, je egocentrický, jeho jediným zájmem je individuální zájem, který zdůrazňuje priority jeho soukromé sféry. Podle Lipovetského nikdy neobětuje ani část ze své individuality (kterou je přímo posedlý) společnosti a nějakým kolektivním zájmům. Individualizační proces dospěl ke svému vrcholu.

Významnými znaky nové moderní společnosti (reflexivní společnosti) jsou:

- Tendence k vytváření individualizovaných forem a podmínek života. Svobodná volba životního stylu a individuální identity. Jedinec však musí počítat s riziky, která s sebou tato volba nese.
- Změněné postavení žen. Vzniká nový typ rodiny, tzv. „vyjednávaná rodina“. Lidé společně vytvářejí rodinu proto, protože si navzájem regulovaně poskytují citové pohodlí. Rodina je tak postavena na mnohem volnějších svazcích, než tomu bylo ve staré moderní společnosti. Přestanou-li si totiž členové rodiny navzájem recipročně poskytovat toto citové pohodlí, je rodinné soužití ukončeno. Stálé vědomí tohoto principu opět vyvolává značnou nejistotu a je spojeno s velkými riziky.
- Proti socializaci nastupuje *personalizace*. Samotný jedinec se stává reprodukční jednotkou.
- Význam procesu personalizace tkví v zásadním rozchodu s počáteční fází moderních společností, společností disciplinovaně demokratických, ideologicky donucovacích. V negativním smyslu vede proces personalizace k zániku socializace založené na disciplíně. V pozitivním smyslu vede ke vzniku pružné společnosti založené na informacích a na stimulování potřeb, na osvobozeném sexu a ohledu k lidským faktorům, na kultu přirozenosti, srdečnosti a humoru. Ovlivňování procesu personalizace je novým způsobem řízení chování jedinců. Není založen na pedantské krutovládě, nýbrž na co nejmenším omezování a co největší možnosti soukromé volby.
- Sociální nerovnost se individualizuje. Co to znamená? To znamená, že lidé požadují právo na rozvoj vlastního pohledu na život a možnost podle něj jednat. To může mít negativní dopady, např. v tom, že je jedinec odloučen od tradičních sítí podpory, např. rodinných a příbuzenských. Jediná jistota stálého příjmu je ze zaměstnání. Vzhledem k tomu, že míra nezaměstnanosti má v nové moderní společnosti rostoucí trend, což je spojeno např. s užitím nových technologií a výrobních postupů, je i jistota zaměstnání velmi zpochybněna.
- Individualizace je plodem zejména trhu práce. Individualizace je tvořena především těmito atributy: vzděláním, sociální mobilitou založenou na osvobození se od tradičních pout pomoci peněz, soutěží (Lipovetsky 2001: 9–20).

- Vyrůstající rovnost pozdně moderní společnosti podtrhuje přetrvávající a sílící nerovnost mezi muži a ženami. Zrovnoprávnily se obecné předpoklady rovnosti (např. v přístupu ke vzdělání a v postavení před zákonem), a proto se nerovnoprávné postavení mužů a žen stalo hůře ospravedlnitelným.
- Připisování rozdílů mezi mužem a ženou bylo základem staré moderní společnosti, zejména její základní instituce – nukleární rodiny. Rozdíly se týkaly zejména odlišného posuzování placené práce v zaměstnání a domácí práce. Přes všechny snahy o emancipaci individua od všech připsaných charakteristik i v nové moderní společnosti je osud člověka zpečetěn již v kolébce. V sociologii se tento jev nazývá genderové osudy. Je-li v kolébce chlapec, je odsouzen k vydělávání na živobytí na trhu práce, je-li v kolébce dívka, je odsouzena k domácím galejím. Zrovnoprávnění mužů a žen se nemůže odehrát v instituci – nukleární rodině –, která předpokládá jejich nerovnost (Lipovetsky 2001).

Uvnitř staré moderní společnosti jsou tedy ukryta dvě čertova kopýtko, na která se sociologie od počátku své existence zaměřovala a která různí sociologové řešili různým způsobem. První čertovo kopýtko se týká dilematu individualismus versus kolektivismus, tedy dilematu emancipace individuí versus třídní nerovnost. Druhé čertovo kopýtko se týká dilematu sociální řád versus sociální změna, tedy dilematu stabilita versus organizace a racionalizace sociální změny.

Ne náhodou tato dvě čertova kopýtko připomínají dvě základní dilemata, o kterých jsme již mluvili: dilema aktér – sociální struktura a dilema konsensus – konflikt.

Rozdíly mezi starou a novou moderní společností shrnuje následující tabulka.

Znaky staré a nové moderní společnosti

STARÁ MODERNITA	REFLEXIVNÍ, NOVÁ, RADIKALIZUJÍCÍ MODERNITA
Od první třetiny 19. století. Roztroušené a izolované trhy se přeměnily do podoby komplexního tržního systému – přeměna práce a půdy ve zboží. Tato změna byla provázána ideou emancipace individuí a rozdělení společnosti na třídy.	Od konce 60. let 20. století v demokratických zemích, v naší zemi od konce 80. let 20. století.
Demokratizace, emancipace od tradice	Poslední stadium demokratizace společnosti – INDIVIDUALIZACE
Lineární	
Logika disciplinární, hierarchická	Konfrontace s jejími vlastními principy
Centralizace, revoluce, třídní boj	Nezamýšlené efekty – společnost RIZIKA
Spořivost, práce, úsilí, autoritativní výchova	Instituce staré modernity se hroutí: • připsané třídní biografie se mění v reflexivní biografie, které závisí na rozhodnutí aktéra (INDIVIDUÁLNÍ VOLBA) • uvolnění mužských a ženských tradičních rolí – vše je nejisté
Průmyslová společnost	Zrovnoprávnění mužů a žen se nemůže odehrát v institucích, které předpokládají jejich nerovnost – takže musí docházet k demokratizaci intimní sféry.
Třídní struktura, velké sociální skupiny, nukleární rodina	Logika pluralitní, personalizovaná
Profese = základní znak	Sociální nerovnosti nemizí, ale individualizují se.
Věda = standardizovaná	Destandardizace
Víra v pokrok	Nikdo nevěří v pokrok.
Připisování genderových rozdílů	Individuální volba

Na první pohled vypadají problémy antinomií jednoduše a leckdo by se mohl zeptat, v čem spočívá jejich problém? Vždyť přece všichni dobře víme, že společnosti má své stabilní i proměnlivé stránky, že lidé jsou svobodní, ale ne absolutně, že jednají racionálně i neracionálně atd. Problém však spočívá v tom, že slovník, kterým operujeme např. v popisu sociální statiky, je nepřeložitelný do slovníku popisu dynamiky a opačně. Důsledkem je, že každý sociolog volí vlastní odpovědi, což se promítá do multiparadigmatického charakteru sociologie. Každá jednotlivá konkrétní sociologická teorie se přiklání na některou stranu alter-

nativního východiska. Konkrétní teoretik „drží palce“ konfliktu nebo konsensu, svobodě nebo sociálnímu determinismu atd.

2.1.3 Vymezení předmětu sociologie

Sociologie spolu s dalšími sociálními vědami studuje společnost. Její záběr zasahuje od globálních problémů celého lidstva až po zkoumání jednotlivce jako konkrétního aktéra. Zabývá se sociálními systémy, problémem sociálního řádu a konsensu, dále se zabývá sociálními procesy vzniku, fungování, obnovy i zániku, které probíhají v těchto sociálních systémech. Soustřeďuje se také na sociální jednání, jehož základním rysem je zaměřenost na druhé lidi, na jeho smysl a význam, jemuž je třeba porozumět.

Sociologie se zabývá společenskými vztahy, jež vznikají v nejrůznějších oblastech či sférách života. Všude tam, kde se objeví společně jednající aktéři spojení určitými činnostmi, zájmy nebo hodnotami, se otevírají možnosti pro sociologickou analýzu.

Sociologické aspekty lze najít v oblasti práce, sociologicky lze zkoumat volný čas, kulturu, umění, literaturu, jazyk, politiku, veřejné mínění, ekonomiku či právo (Buriánek 1996: 8).

Jejich zachycením vznikly *aplikované sociologické disciplíny*. Je jich velmi mnoho. Ve skutečnosti téměř každý sociální jev studuje nějaká aplikovaná sociologická disciplína. Na jejich seznamu figuruje např. sociologie práce, průmyslu, rodiny, volného času, ekonomiky, práva, mládeže, města, vesnice, životního způsobu, politiky atd. atd.

Ačkoliv se od sebe tyto disciplíny liší, všechny mají něco společného. Co to asi bude? Ze samotného názvu „aplikované“ již vyplývá, že tyto disciplíny něco aplikují. V tomto případě aplikují obecnější sociologickou teorii na konkrétní sociální fenomén. Mohou postupovat nominalisticky, realisticky, pozitivisticky nebo antipozitivisticky, to je teď vcelku jedno, ale z nějaké obecné teorie musí vycházet.

2.2 Metoda sociologie

To, čemu sociolog drží palce, tedy jaké ontologické východisko zaujímá, ovlivňuje to, jaké výzkumné metody má k dispozici, tedy jaké nástroje vůbec může použít.

Vraťme se ještě jednou k tabulce prezentující ontologická východiska. Vyčteme z ní, že v případě obou základních východisek – realismu a nominalismu – se pracuje s teorií. Metodické postupy, které jsou s ní spojeny, se však od sebe podstatně odlišují. Tuto distinkci můžeme označit jako vysvětlení versus porozumění.

Sociologický realismus se v metodologii velmi často pojí se snahou o *vysvětlení*. Sociologický nominalismus je naopak v metodologii velmi často orientován na snahu o interpretaci a *porozumění*. Tato spojení nejsou překvapující. Je-li naším východiskem realistická představa, že společnost existuje jako vnější objektivní předmět nezávisle na našem vědomí, nemá smysl se ptát lidí, co si o této realitě myslí, neboť je to právě tato realita, která jejich myšlení určuje. V takovém případě je namístě snažit se zachytit zásadní a neměnné vztahy mezi vnějšími jevy a konkrétní studované jevy chápat jako jejich případy. K tomu můžeme použít aparát kvantitativní strategie, který formuluje a pak statisticky ověřuje pravdivost či nepravdivost hypotéz.

Vycházíme-li naopak z představy, že lidé do reality vnášejí smysl, jak je to vlastní sociologickému nominalismu, pak je jistě namístě pokoušet se odhalit postupy, jimiž tak činí, a zachytit významy, které s věcmi spojují. Vysvětlením a porozuměním se nyní budeme zabývat podrobněji.

2.2.1 Vysvětlení

Důležitým předpokladem spojujícím realismus s vysvětlením je, že kauzalita je obsažena v samotné sociální realitě a sociologovi nezbyvá nic jiného než tuto kauzalitu odhalit. Odhalení kauzality mu dovoluje sociální realitu popsat a vysvětlit. Takovému výsledku pozitivisté říkají teorie, a ta je cílem bádání. Takovou teorii si můžeme představit jako zrcadlo, které věrně odráží sociální realitu. Konkrétní sociologické empirické výzkumy představují použití takové teorie pro vysvětlení určitého sociálního jevu.

2.2.2 Porozumění

Sociální realita je však podle mnoha jiných sociologů světem, který je pro jeho členy uvědoměle smysluplným způsobem, jenž neplatí pro přírodní realitu. Sociologický nominalista chce společnosti zejména porozumět. Za tím účelem konstruuje teorii, která mu slouží jako nástroj, jímž může zaměřit tu část sociální reality, kterou zkoumá.

Cílem sociologa je odhalit ony významy, hodnoty a smysl, pomocí kterých lidé vytvářejí sociální realitu. Odhalit v tomto případě znamená pochopit. Sociální realitu nelze vysvětlit, aniž bychom ji předtím nebyli pochopili. Samotná teorie tedy nemůže být cílem bádání, ale pouze prostředkem k pochopení reality. V tomto případě teorie připomíná dalekohled, který zaměřujeme pod vlivem svých apriorních kategorií, hodnot či zkušeností na sociální realitu. Teorie nám tedy slouží jako pomůcka pro přiblížení se k vysvětlované skutečnosti.

Jak jsme již uvedli, sociologický realismus se velmi často v metodologii pojí se snahou o vysvětlení, kdežto sociologický nominalismus je naopak velmi často v metodologii orientován na snahu o porozumění.³ Podívejme se nyní na obě strategie vymezení vědy – pozitivistickou a interpretativní – podrobněji. V podstatě se jedná o dvě odlišné strategie, jak vymežit sociologii jako vědu, tj. disciplínu, která generuje vědění činící si nárok na obecnou platnost.

2.2.3 Pozitivismus

Pozitivismus je směr vědeckého a filozofického uvažování, který tvrdí, že vědecké pozorování musí vycházet z toho, co je dané, skutečné, tedy pozitivní.

Jestliže vědecké pozorování vychází jenom z toho, co je dané a skutečné, pak poznávat můžeme pouze to, co je přístupné naší zkušenosti. Naopak všechna tvrzení, která nejsou empiricky ověřitelná aparátem vědeckých technik a procedur, musí být odmítnuta jako metafyzická.

Ačkoli některé prvky pozitivismu byly již předjíhány antickou filozofií, např. řeckými sofisty, pozitivismus vzniká jako soustavně formulovaná teoretická a metodologická koncepce rozvoje vědy teprve v první polovině 19. století.

Zakladatelem pozitivismu v sociologii byl francouzský filozof a sociolog A. Comte. Ve svých spisech⁴ vytvořil systém pozitivistické sociologie, která je vyvrcholením a sjednocením především empiristických a racionalistických tendencí západoevropské filozofie a vědy 17. a 18. století.

³ Tato spojení paradigmatu a metody mají své významné výjimky. Tak např. realismus fenomenologické sociologie je spojen s interpretací a na druhé straně nominalismus symbolického interakcionismu je v jedné své větvi – iowské škole – spojen s pozitivistickým vysvětlením.

⁴ Zejména se jedná o *Kurz pozitivní filozofie*. (Česky 1927, Praha: Masarykova sociologická společnost.)

Poznat, předvídat a jednat; to bylo heslo zakladatele sociologie A. Comta. Sociolog pozoruje sociální jevy, nepátrá po jejich poslední příčině, ale hledá především jejich vzájemné souvislosti, a tak poznává společnost. Je vědec, protože jeho způsob myšlení (vědecké myšlení) překonal dřívější myšlení teologické a jeho následný stupeň, abstraktní myšlení metafyzické, a je tak myšlením tzv. „třetího stadia“. Toto nejvyšší stadium myšlení, vědecké, je pozitivní, neboť přijímá jevy tak, jak jsou, a nespekuluje o jejich podstatě.

Strategii pozitivistickou lze dobře ilustrovat také na učení francouzského sociologa Durkheima v interpretaci Baumana.

Podle Baumana Durkheim považoval za samozřejmé, že existuje model vědy společný všem oblastem poznání aspirujícím na status vědy. Tento model se vyznačuje především svou objektivitou, tedy tím, že k předmětu studia přistupuje jako k něčemu striktně oddělenému od studujícího subjektu, jako k jakési věci „vně“, již lze podrobit zkoumavému pohledu badatele, pozorovat a popsat přísně neutrálním a nezaujatým jazykem. Svět je jakoby rozparcelován na části, z nichž každou zkoumá samostatný vědecký obor. Všichni badatelé jsou stejní, všichni ovládají tytéž odborné dovednosti. I realita, již studují, je pro ně všechny stejná – vždycky se skládá z věcí „vně“, které čekají, až budou pozorovány, popsány a vysvětleny. Sociologie si jenom musí najít svůj vlastní předmět bádání. Sociologie jako věda a jako samostatná vědní disciplína bude oprávněná jen tehdy, najde-li se až dosud opomíjený „soubor věcí“, jenž na vědecký pohled teprve čeká.

Durkheim zastával názor, že sociální fakty jsou *kolektivními jevy*, jež nenáleží žádnému konkrétnímu jednotlivci. Kolektivní jevy jsou sdílená přesvědčení a vzorce chování. Ty lze tedy za „věci“ pokládat, a proto je možno je studovat neutrálním, objektivním a nestranným způsobem tak jako věci jiné.

Takové věci se nám opravdu zdají být v podstatě stejné jako realita „vně“; i ony jsou pevné, odolné a nezávislé na naší vůli a přání je uznat nebo odmítnout. Jsou tady bez ohledu na to, zda o nich víme. Jejich přítomnost můžeme ignorovat pouze ke své vlastní újmě. Budeme-li se chovat, jako by neexistovaly, budeme přísně potrestáni. Když budeme např. ignorovat gravitační zákon a vyskočíme z okna, zlomíme si ruku nebo nohu, přinejmenším. Budeme-li ignorovat sociální normu, stihne nás trest zrovna tak. Buď se ocitneme ve vězení nebo nás bližní vyloučí ze své společnosti. O existenci sociální normy jsme poučovani stejně tvrdým způsobem jako o existenci přírodního zákona.

Můžeme tudíž říci, že i když by sociální jevy bez lidí samozřejmě neexistovaly, nespočívají uvnitř, ale vně lidí jakožto jednotlivců. Spolu s přírodou a jejími neporušitelnými zákony tvoří nezbytnou součást objektivního prostředí každého člověka.

Jistěže i tyto „věci“ jsou lidským výtvozem, ale byly zkonstruovány kdysi dávno, jejich „autoři“ již s námi nejsou. Rodíme se do světa, ve kterém tyto jevy již

existují, takže na nás působí, jako by byly zcela objektivní, a my se jim přizpůsobujeme tak, jako se přizpůsobujeme přírodní realitě.

Nemělo by tedy smysl zjišťovat tyto sociální jevy tak, že bychom kladli otázky lidem vystaveným tlaku těchto jevů. Lidé, jimž bychom kladli otázky, by nám toho mnoho neřekli, neboť studované jevy nevynalezli ani nevytvořili. Nalezli je už na svých místech a hotové a často s nimi byli konfrontováni pouze krátce a fragmentárně (Bauman 1996).

Z toho plyne první metoda sociologie: sociální jevy (fakty) člověk musí studovat přímo, nezprostředkovaně, objektivně, „zvenčí“, systematickým pozorováním. „Sociolog, chtěje správně popsat a vysvětlit lidské chování, má tudíž právo ... pominout individuální psychiku, pohnutky a soukromá mínění, s nimiž nás mohu seznámit toliko jednotlivci sami – a které proto musí zůstat pozorování unikajícími, neproniknutelnými, tajemstvími lidské duše –, a místo toho se soustředit na studium jevů, jež lze pozorovat zvenčí a které budou s největší pravděpodobností připadat kterémukoli jejich pozorovateli stejné“ (Bauman 1996: 210).

Ontologické předpoklady a metodologické důsledky Durkheimova díla shrnuje následující tabulka.

Ontologie a metodologie Durkheimova sociologismu (podle Petrusek 1998: 151).

Ontologické předpoklady	Metodologické důsledky
Sociální realita je součástí univerzálního přírodního řádu.	Sociologie se ve svém výsledném tvaru musí podobat přírodním vědám.
Sociální realita je podobně stálá, stabilní a reálná jako ostatní úrovně skutečnosti.	Sociální skutečnost (sociální fakty) je nutno zkoumat jako věci.
Společnost se řídí objektivními (na individuální vůli nezávislými) zákony.	Hlavním poznávacím cílem sociologie je poznat a formulovat sociální zákonitosti.
Společnost je svébytná skutečnost, je to autonomní realita sui generis.	Sociální jevy jsou neredukovatelné na jiné jevy a je možné je vysvětlit jen vzájemnými vztahy.
Společnost je vyšší realitou, než je realita individuí, ve vztahu k jedincům a jednotlivým segmentům společnosti (náboženství, politika, ekonomika) je to realita dominující a určující.	Sociologický výklad skutečnosti je nadřazen všem ostatním výkladům, které jsou nutně neúplné nebo redukcionistické.
Sociologie je „korpus“ sociálních věd, je vědou o společnosti i filozofií společnosti.	

Po ukázce dvou klasiků pozitivismu uvádíme níže jeho hlavní znaky, jak je identifikuje Petrusek.

- Předmětem vědy jsou a mohou být pouze fakty zjišťované přímou zkušeností.
- Veškeré pravdivé a spolehlivé poznání skutečnosti může být dosaženo pouze pomocí empirických metod.
- K pokroku lidského poznání dochází nepřetržitou kumulací vědění.
- Jakákoli přírodní, společenská nebo lidská skutečnost může být zkoumána pomocí jedné z těchto metod, jejichž ideálním modelem jsou přírodní vědy.
- Těmito metodami lze řešit rovněž společensko-politické, světonázorové a morální otázky (Petrusek 1998).

Přednosti a limity pozitivismu shrnuje Levy. Pozitivistický program má podle jeho soudu mnoho předností.

- Aktcentuje důležitost studia a přímého pozorování ve vědě o společnosti.
- Pozitivistická věda má za cíl vidět lidi takové, jací jsou, a ne jakými by si přáli být.
- Pozitivistický program akcentuje hledání přirozených zákonů společenského života. Pozitivistická věda obrací naši pozornost ke konstantám, které jsou vlastní společností různých typů v různých dobách a na různých místech.
- Pozitivistická věda si klade za cíl objevovat zákony, které umožňují předvídat. V každé oblasti reality hodlá objevovat určitý počet pravidelných spojení mezi oddělenými fakty. Vědecké zákony jsou pro pozitivistickou vědu tvrzením o pravidelnostech mezi pozorovanými daty (Levy 1993: 8).

Na straně druhé Levy zdůrazňuje, že pozitivistický program má svoje významné limity.

- O každé sféře skutečnosti, na níž je člověk tvořivě zainteresován, platí: „Základní linie lidského života zajisté probíhá ve světě přírody, ale objektem sociologického poznání je svět společenské existence, svět, který ztělesňuje lidskou tvořivost“ (Levy 1993: 12).
- Jednou z charakteristik tohoto světa je, že je světem obdařeným významem, v němž již byly prvky zkušenosti zorganizovány ve shodě se subjektivně významnými kategoriemi jeho obyvatel. ...to znamená, že věda zabývající se lidskou realitou musí vyvinout nástroje, jež jsou cizí vědám přírodním..., odpovídají chápání říše reality již strukturované lidským vědomím a úsilím (Levy 1993: 12).

2.2.4 Interpretativní sociologie

Přednosti i nedostatky pozitivistického programu v sociologii nás nyní vedou k poněkud abstraktnější části našeho vyprávění o sociologii: ze shora uvedeného totiž vyplývá, že sociální realita by se v mnoha ohledech mohla zásadně lišit od reality přírodní. Proto by se i věda, která se zabývá sociální realitou, musela zásadně lišit od vědy, která se zabývá přírodní realitou.

Druhá strategie vymezení sociologii jako vědy je proto naprosto odlišná od pozitivistické a je spjata s dílem M. Webera. Bauman tuto strategii charakterizuje v následujících odstavcích.

Weber důrazně odmítá představu, že existuje pouze jediný způsob, jak být „vědecký“, a tedy i názor, že by sociologie měla poslušně napodobit praxi přírodních věd. Tvrdí, že sociologická metoda by měla být od metod přírodních odlišná do té míry, do jaké se lidská realita liší od ne-lidského světa, jež studuje věda přírodní.

Lidská realita je jiná – vpravdě jedinečná – v tom, že lidští aktéři vkládají do svého jednání smysl. Mají motivy, jednají, aby dosáhli cílů, které si vytýčili, a tyto cíle jejich jednání vysvětlují. Proto je lidskému jednání třeba rozumět, spíše než je vysvětlovat. Přesněji řečeno: vysvětlit lidské jednání znamená porozumět mu, uchopit smysl vložený do něj jednajícím.

Přesto i Weber trval na tom, že sociologie – zkoumání lidských skutků usilující o jejich pochopení – může nicméně dosáhnout roviny objektivnosti, jež je charakteristickou známkou vědeckého poznání. Byl přesvědčen, že sociologie může dospět k objektivnímu poznání subjektivní lidské reality.

Jeho myšlenka spočívá v tom, že rozumět mohu pouze jednání, které je racionální nebo se alespoň racionálnímu jednání blíží. Smysl mohu z pozorovaného jednání vydobýt nikoli empatií, nýbrž tím, že k jednání najdu odpovídající motiv, který mu dává smysl a činí je pro mě a pro kteréhokoli jiného pozorovatele smysluplným.

Weber tedy předpokládal, že pokud jsou studovaná jednání racionální (záměrná, sledující nějaký cíl), lze je racionálně pochopit. To znamená, že je možno je uchopit postulováním smyslu, nikoliv příčiny (Bauman 1996). „Sociologické poznání tedy nemusí být vůči pozitivistické vědě podřadnější. Naopak má oproti ní jednu nespornou přednost v tom, že je s to své objekty – lidské objekty – nikoliv pouze popisovat, ale také jim rozumět. Ať si je svět, jež popisuje věda, sebe-důkladněji prozkoumaný, zůstává stále beze smyslu... Sociologie jde povětšinou dál než věda – nalézá a vydobývá smysl z reality, již studuje“ (Bauman 1996: 212–213).⁵

⁵ Pro úplnost je třeba říci, že existuje ještě třetí strategie usilující o pozvednutí studia společnosti na úroveň vědy: dokázat, že sociologie má také praktické uplatnění.

Weberova ontologická východiska a metodologické důsledky

Ontologická východiska	Metodologické důsledky
Nesamozřejmá povaha skutečnosti.	Nesamozřejmá povaha pojmů, jimiž skutečnost uchopujeme.
Skutečnost je nestruturovaný chaos, realita je vytvářena kulturou nesenými hodnotami.	Z toho plyne pluralita sociologických perspektiv: skutečnost je jedinečná, její poznání je závislé na hodnotách.
Sociální realita se liší od reality přírodní – má specifický význam a smysl. Sociální realita je neustále vytvářena sociálním jednáním. Existence společnosti je pouze šancí, že bude jednáním uskutečněna.	Weberova metoda je metodou porozumění. Weber tvoří pojmy, konstrukce tzv. ideálních typů, které jsou založeny nikoliv na věcných souvislostech předmětů, ale na myšlenkových souvislostech problémů. Jsou to badatelské hypotézy, prostředky, logické konstrukce.

2.3 Multiparadigmatičnost sociologie

Viděli jsme, že uvnitř sociologie se skrývá mnoho rozporů. Rozporům v našem vyprávění o sociologii nikdy nebude konec. Jan Keller ve své knize *Dvanáct omylů sociologie* dokonce říká, že u kolébky sociologie stála jediná sudička, a ta se jmenovala Schizofrenie (Keller 1997).

Tato situace není sociologii na závalu. Má však pro ni důsledek, který je nutno respektovat: sociologie je vědou multiparadigmatickou. Znamená to, že nikdy nedospěla k tomu, aby se stala vědou s balíkem kumulovaného vědění, se zásobárnou více či méně ověřených teorií a hypotéz a s více či méně jednotným pojmoslovím. Přesto se neustále objevovaly pokusy o vytvoření univerzálního explanačního systému, který by vysvětloval svými vlastními prostředky a ve svém vlastním rámci všechno – celý sociální život. Žádný z pokusů se však neprosadil a ani prosadit nemohl. Lidé, včetně sociologů, totiž vidí svět pod vlivem svých osobních zkušeností příliš odlišně.

Vývoj sociologie 19. a 20. století je potom vlastně střídáním dominantních paradigmat (pozitivistického, antipozitivistického, realistického, nominalistického atd.). Úsilí o sjednocení nevyšlo. Teprve na sklonku 70. let 20. století se začalo obecněji připouštět, že multiparadigmatičnost sociologie není ani projevem toho, že se sociologie ještě nestačila ustanovit jako věda, ani důkazem její metodologické nezpůsobilosti, ale že je prostě faktem, který je nutno vzít jako normální stav věcí (Sociologické školy, směry, paradigmaty 1994: 10).

Proto jsme pro tuto knihu přijali multiparadigmatické stanovisko. Vybrali jsme čtyři perspektivy, čtyři teorie společnosti: strukturní funkcionalismus, teorii konfliktu, fenomenologickou sociologii a symbolický interakcionismus. Oči- ma těchto perspektiv se podíváme na společnost v kapitolách 4–6.

Pro lepší orientaci v problému teoretických východisek, paradigmat a perspektiv nabízíme následující tabulku. Členění, které používáme, je značně schematické. Žádná sociologická teorie není paradigmaticky čistá. Sociologické teorie nejsou vnitřně konzistentní a mnohdy autor přikročí k jinému východisku, protože to původně zvolené mu již nedostačuje pro vysvětlení složitého sociálního problému.

Sociologická paradigmat a perspektivy

Sociologické paradigma		Sociologické paradigma	
Realismus Společnost je objektivní realita, je to struktura, která musí být zvnitřněna. Bytí je primární, předchází vědomí. Materialismus Hodnoty vyrůstají z materiálních podmínek.		Nominalismus Společnost je proces: vzniká sociální interakcí. Vědomí předchází bytí. Idealismus Hodnoty vytvářejí sociální skutečnost.	
Sociologické perspektivy	Fenomenologie Konfliktologické teorie Konsensualistické teorie • Sociologismus • Strukturální funkcionalismus	Symbolický interakcionismus Rozumějící sociologie	Sociologické perspektivy
	Biologismus, strukturalismus (evolucionismus) Jednání je vytvářeno (determinováno) podmínkami, v nichž žijeme.	Psychologismus, kulturalismus Jednání je vytvářeno pomocí definování a přidělování významu.	

2.4 Struktura sociologie

2.4.1 Příbuzné a pomocné vědy

Sociologie pro svou práci potřebuje pomoc mnoha dalších vědních disciplín. Předmětem sociologie jsou velmi složité sociální jevy, a proto sociologie potřebuje pro uchopení svého předmětu poznatky a teorie jiných věd, a to nejen věd společenských, ale také přírodních. Co je však podle našeho soudu v těchto úvahách naprosto nepostradatelné, spočívá v tom, že je třeba vždy vycházet ze širších filozofických východisek. Skutečnost, že se sociologie kdysi z filozofie vydělila, ještě neznamená, že bychom s ní již neměli počítat.

Pomocné vědy jsme rozdělili do čtyř okruhů, které byly vytvořeny pouze arbitrárně.

1. Filozofie.
2. Ekonomie, sociální a kulturní antropologie, psychologie, historie, etnologie, biologie, andragogika.
3. Demografie, právo, politologie, estetika, jazykověda, medicína, pedagogika.
4. Matematika, statistika, logika.

2.4.2 Struktura sociologie

Pro čtenáře dosavadních kapitol není žádným překvapením, že se sociologie dělí do tří základních oblastí.

1. Obecná sociologie, která je systémem teorií, pojmů a kategorií vznikajících v průběhu existence sociologie.
2. Metodologie sociologie, která kromě jiného obsahuje také metody a techniky sběru a zpracování dat, tedy souhrn nástrojů, které sociolog využívá k poznávání a pochopení sociální reality.
3. Aplikované sociologické disciplíny zahrnující teorie dílčích stránek společenské skutečnosti, konkrétní disciplíny, parciální teorie. Ty aplikují teorie, pojmy a kategorie obecné sociologie na konkrétní sociální jevy.